

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI TINISH BELGILARINING ISHLATILISHI BILAN TANISHTIRISH

Aminova Dilshoda Shavkatovna

Samarqand davlat universiteti filologiya fakulteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini tinish belgilarining ishlatilishi bilan tanishtirish haqida fikr bildirilgan bo'lib, ona tili darsliklarida berilgan mashqlarda tinish belgilarining o'rgatilishi tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *O'quvchi, ta'lim, ona tili, darslik, tinish belgilari, punktuatsiya.*

Boshlang'ich sinflarda ona tili fani yetakchi rol o'ynaydi. Ona tilini o'rganish orqali o'quvchilar fan asoslarini ongli o'zlashtira oladilar. Fikr doiralarini kengaytirib, bilish qobiliyatlarini va mustaqil ishlash malakalarini egallaydilar.

Inson hayotida yozuvning o'rnini be'qiyosdir. Chunki insonlar hayoti davomida har kuni, kun ora turli xil hujjatlardan, rasmiy qog'ozlardan va shunga o'xshash yozuv turlaridan foydalanishadi. Yozuv turlaridan foydalanganda bexato va chiroyli yozish talab etiladi. Demak, o'quvchilarning yozuvlari chiroyli va bexato bo'lishi uchun boshlang'ich sinflardan o'quvchilarning yozuviga doimo e'tibor berish lozim. Bunga erishish uchun esa yozuv usullarini, vositalarini, uslubiyatlarini mukammal bilishga harakat qilish kerak.

Yozma nutq bexato va chiroyli bo'lishi bilan birga, harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlar: xatboshi (abzas), bo'lim, bob kabilar orqali voqelanadi.

Ushbu maqolada biz tinish belgilariga kengroq to'xtalamiz. Ma'lumki, "punktuatsiya" tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi qoidalar yig'indisidir. Hozirgi o'zbek yozuvida quyidagi tinish belgilari mavjud: nuqta, so'roq belgisi, undov belgisi, vergul, qavs, tire, ko'p nuqta, ikki nuqta, nuqtali vergul, qo'shtirnoq.

Punktuatsiya ham yozuv kabi kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi. Boshlang'ich sinflarda to'rtta tinish belgisi: gap oxirida nuqta, so'roq, undov belgisi hamda uyushiq bo'lakli, undalmali gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan tinish belgilari kam bo'lishiga qaramay, o'qituvchi har bir sinfdan tinish belgilari ustida muntazam ish olib borishi zarur. Kichik yoshdagi o'quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o'qituvchi avvalo, ularning yozma nutqda ishlatilishi va o'rnini ko'rsatadi. Tinish belgisi fikrni to'g'ri, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi. Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan (tinish belgilari qo'yilmagan) yaxlit matn o'qitiladi. O'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar.

Punktuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uchchalasi bir-biriga o'zaro ta'sir qiladi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigan

fikrining mazmuniga asoslanadi. Nutqning mazmun tomoni gapning qurilishiga ham ta'sir qiladi. Shuning uchun o'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanilishini o'rgatishda biror gapda tinish belgilarini qo'llashni belgilaydigan semantik-sintaktik tamoyilga asoslaniladi.

O'quvchilar 1-sinf savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq va undov belgilari bilan amaliy tanishtiriladi. "Alifbe" darslarida rasmga qarab gap tuzadilar. O'qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to'xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida ovoz pasayishini tushuntiradi. O'quvchilar o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, 3-5 gapli kichik matni gaplarga ajratadilar va ular o'rtasidagi to'xtam (pauza) qilish hikoya mazmunini yaxshi tushunishiga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo'yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. O'quvchilarni gapni o'qishga oldindan tayyorlash uchun chizmadan foydalaniladi. Masalan, o'quvchilar gap tuzadilar, undagi so'zlarni sanaydilar va o'qituvchi rahbarligida chiziqlar bilan belgilaydilar.

O'qituvchi quyidagi mazmunda tushuntiradi:

- har bir gapni ikkinchisidan pauza (to'xtam) bilan ajratamiz;
- har bir gapni talaffuz qilib ko'ramiz;
- gap tugashida ovozni pasaytiramiz...

Bir necha darsdan so'ng o'quvchilar gaplarni o'qiy boshlaydilar. Ular nuqta pasaytirish, pauza qilishga belgi ekanini tushunadilar. Kesma harflardan gap tuzishda albatta nuqtali kartochkalardan foydalaniladi. O'quvchilar gapni yozganda o'qituvchi nuqta qo'yishni eslatadi, ishni tekshiradi, gapning oxiriga nuqta qo'yilmasa, xato hisoblanishini tushuntiradi. O'quvchilar o'qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo'yish lozimligini tushunadilar. Shunday yo'l bilan gapning oxiriga nuqta qo'yish ko'nikmasi shakllantiriladi.

So'roq va undov belgilari bilan ham savod o'rgatish davridayoq tanishtiriladi. O'quvchilar so'rash mazmunini bildirgan gaplarni o'qiydilar. Bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya'ni gapning oxirida ovozni ko'tarish bilan o'qishga o'rgatiladi. Gapning mazmuni va intonatsiyasi so'roq belgisini qo'yishni talab etadi. Undov belgisini qo'yishni o'quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o'qilishi bilan bog'laydilar.

O'quvchilar 2-sinfda "Gap" bo'limidagi mavzularini o'rganish jarayonida nuqta, so'roq va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar. 3-sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. Shu vaqtdan boshlab o'quvchilar gap oxiriga tinish belgilari sintaktik asosda qo'yilishini anglay boshlaydilar. "Darak gap" mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda nuqta qo'yilishi, "So'roq gap" mavzusi bilan bog'liq holda so'roq belgisi va "Undov gap" mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda undov belgisining qo'yilishi o'rgatiladi.

O'quvchilar 4-sinfda "Gapning uyushiq bo'laklari" mavzusi o'rgatilganda sanash ohangi bilan bog'langan bo'laklarda vergulning vazifasi bilan tanishadilar.

Boshlang'ich sinflarda tinish belgilari mavzusi boshqa mavzular tarkibiga singdirib yuborilgan. Masalan: „Gap“ mavzusida shunday qoida bor: „Xabar mazmunidagi gapning oxiriga nuqta (.) qo'yiladi. So'roq mazmunidagi gapning oxiriga so'roq bel gisi (?) qo'yiladi.

His-hayajon mazmunidagi gapning oxiriga undov belgisi (!) qo'yiladi. „Gap va so'z“ mavzusida „gap“ ga berilgan ta'rif bor: „Gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi. Gapning oxiriga nuqta (.), so'roq belgisi (?) yoki undov belgisi (!) qo'yiladi. Ko'rib turganimizdek tinish belgilari „gap“ mavzusi bilan birgalikda tushuntiriladi. Lekin tinish belgilari uchun alohida mavzu bo'lsa, o'quvchilar bu mavzuni tushunishlari osonroq bo'lardi. Tajribadan ma'lumki, nafaqat o'quvchilar balki katta yoshdagi insonlar va hatto ba'zi o'qituvchilar ham diktant yozganlarida ko'p holarda orfografik xato emas, punktuatsion xatolarga yo'l qo'yishadi. Tinish belgilari haqidagi mavzuni 1-sinf ona tili darsliklaridan boshlab berib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda ona tili – nutq, o'qish va yozish sohasidagi ko'nikma va malakalar o'quvchilar o'quv mehnatining zaruriy sharti va vositasi hisoblanadi. Bola o'qish va yozish ko'nikmalarini egallash bilan birinchi navbatda, o'z ona tilini o'rganishi zarur. Chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir. Ona tili boshqa fanlarni o'qitish vositasi hamdir, jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o'rganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda ham alohida rol o'ynaydi. Shunday ekan o'quvchilarni boshlang'ich sinflardan oq xatosiz va to'g'ri yozishlariga alohida e'tibor berish, ularning imloviy savodxonliklarini to'g'ri rivojlantirib borish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashrapova T. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent “O'qituvchi”, 2001-yil
2. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent. “O'qituvchi”, 2010-yil
3. Mirqosimova M. O'quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. -Toshkent. “Fan”. 2006-yil
www.edu.uz